

LIDIJA BAJUK I ZVJEZDANA JEMBRIH

~~ Zlatarska i pregradska *kajkača*³¹³

U radu su predstavljene usmeno-književne, onomastičke i ikonografske predodžbe o zmijama, prikupljene na dosadašnjim vlastitim terenskim istraživanjima (2004. – 2020.) zlatarskoga i pregradskoga područja. Pojmovno su i sadržajno usporedive s podacima obližnjih područja iz zapisa u pojedinim brojevima *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena (ZNŽO)*, također i s izabranim terenskim i eksperiranim podacima drugih hrvatskih i južnoslavenskih krajeva – radi potvrde relevantnih mitološko-animalističkih interpretacija tih predodžaba i vlastitih doprinosa. Kultni trgovci zmijolikih božanstava postupno su preoblikovana i reinterpretirana prožimanja pretkršćanskih tradicija o božanskim majkama i kršćanskih o Bogorodici s iksustvenim spoznajama o stvarnome zmijском svijetu. Ona svjedoče o nadogradnji darovitijih kazivača tih predodžaba, ali i o njihovoj razgradnji. A na zajedničko ishodište terenskih podataka kojih nema u arhivskom gradivu upućuju usporedbe s podudarnim ili sličnim podacima zabilježenima na drugim kajkavskim i hrvatskim područjima uopće. Njihove sakralne prikaze često obilježava rustikalnost rukopisa anonimnih drvorezbara i polikromatora, nadahnutih predodžbama svetaca, svetica i nadnaravnih bića iz lokalnih predaja.

Ključne riječi: zlatarske i pregradske predaje, nadnaravna zmija, mitska bijela žena, božanske majke

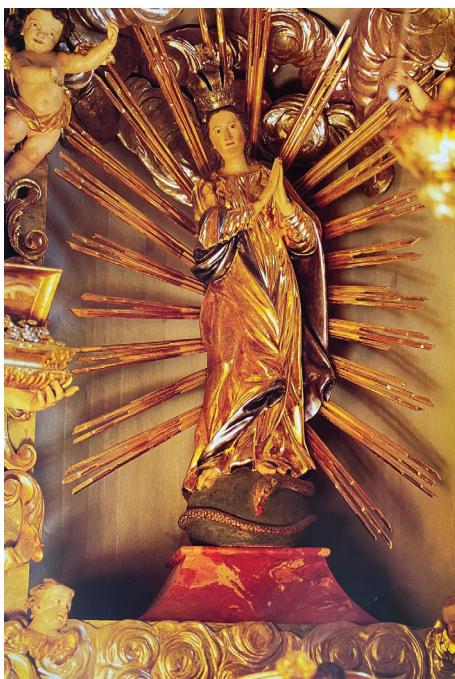
349

UVOD

U zagorskim naseljima na južnim i zapadnim obroncima planine Ivančice, na koje se nastavljaju istočni obronci Strahinjščice i dalje protežu prema Kunagori, tijekom dosadašnjih terenskih istraživanja (2004. – 2020.) lokalne onomastike i sakralne ikonografije te pučkih običajno-obrednih predodžaba, autorice ovog priloga razgovarale su s dvadesetero kazivača u živopisnim mjestima zlatarskoga (Belec, Gornja Šemnica, Gotalovec, Gregurovec, Martinčina, Peršaves, Šipki, Vargov Breg, Zlatar, Brdo Jesensko) i s troje kazivača pregradskoga kraja (Kostel, Pregrada, Sopot), čije smo sakralne objekte također obiše (romaničko-gotičku kapelu sv. Jurja i baroknu župnu crkvu sv. Marije Snježne u Belcu, župnu crkvu Uznesenja Bl. Djevice Marije u Zlataru, kasnobarokno-klasicističku

313 Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse* (IP-2019-04-5621).

župnu crkvu sv. Mirka/Emerika, stari i novi župni dvor, staro groblje i barokno-klasističku kapelu Ranjenog Isusa u Kostelu, barokno-klasicističku kapelu sv. Le(o)narda u Pogančecu, gotičko-baroknu kapelu sv. Ane u Gornjoj Plemenšćini, kasnobaroknu župnu crkvu Bl. Djevice Marije i župni dvor u Vinagori, baroknu kapelu sv. Donata u Pavlovcu Pregradskom, baroknu grobljansku kapelu sv. Jurja u Svetojurskim Vrhima, klasicističku župnu crkvu Bl. Djevice Marije u Pregradi te brojne poklonce i raspela), uključujući tradicijske objekte i planinarsku kotu Židovina zlatarskoga dijela Ivančice.

Skulptura Immaculate, glavni oltar, župna crkva sv. Marije Snježne, Belec, 18. st.
(foto: Zvjezdana Jembrih 2020.)

U ovom su radu predstavljene usmeno-književne, ikonografske i onomastičke predodžbe o nadnaravnim zmijama (ženskim *kačama* i muškim *kačecima*) i drugim “nečistim silama” iz našega terenskoga gradiva sa zlatarskoga i pregradskog područja, koje smo pojmovno i sadržajno usporedile s podacima obližnjih područja iz zapisa objavljenih u pojedinim

brojevima *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*, također i s izabranim terenskim i ekscerpiranim podacima drugih hrvatskih i južnoslavenskih krajeva – radi potvrde relevantnih mitološko-animalističkih interpretacija tih predodžaba i vlastitih doprinosova. Iako je u kajkavskim krajevima još živa predaja o maskuliniziranim zmijskim utvarama, primjerice o vodonosnom *jezerskom zmaju* (Klanjec u Hrvatskom zagorju), *pojziji* (bednjansko područje Hrvatskoga zagorja) ili *pozoju* (Međimurje, samoborski kraj), na istraživanome području Hrvatskoga zagorja kazivači su pričali samo o nadnaravnoj zmiji *kači*, ali ne i o zmaju kojem su odjek tek zlatarsko prezime Poza(j)ić i belečko Šarkanj³¹⁴ (mađ. sárkány = zmaj):

Pozoj je pogotovo tam u Ladanju. Prema Vinici... tam na onu stranu, ne kod nas. (Gornja Šemnica, kaz. Rajner 2020.)

Dole sme hodili po vodu za skuhati i jesti. Dok smo mi to dolje natočili na zdencu, tu je bil Pozajičov V., njegovo je to bilo na dvorišču njegovem, kad je bilo vruće, mogel si se kupati kak sad kak si griješ da ti je mrzlo. (Vargov breg, kaz. Varga 2011.)

351

ZAGORSKA KAJKAČA U ZBORNIKU ZA NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA

U više radova koji se čitaju u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*, prvom hrvatskom etnološkom časopisu koji je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU)³¹⁵ počela objavljivati 1896. godine, pojedini su se autori bavili običajno-obrednim praksama i predajama na temu zmije i/ili zmaja. Među njima pozornost privlače zavičajni monografski radovi poput “Vrbnik na otoku Krku. Narodni život i običaji” (ZNŽO 5–6, 1899. – 1949.) učitelja Ivana Žica,³¹⁶ “Otok. Narodni život i običaji” (ZNŽO 2, 3/1, 4/1,

314 Šarkanj je zmaj hrvatskih, srpskih i bugarskih (u Banatu) predaja, a šarkan ukrajinsko-zakarpatskih predaja. Prvi naziv posvjedočen je u Povelji Hercega Stjepana iz 15. stoljeća (Radenković 2001: 206 i Gura 2005: 219 u Marjanić 2012: 63, bilj. 19).

315 Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU), utemeljena 1860. godine, u razdoblju od 1941. do 1947. i od 1991. nadalje nosi naziv Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU).

316 Ti su tekstovi u suizdavaštvu Izdavačke kuće Adamić, Instituta za etnologiju i folkloristiku i Povijesnog društva otoka Krka objedinjeni 2001. u istoimenu samostalnu monografiju.

7/1, 21, 23, 1897. – 1899., 1902., 1916., 1918.) Josipa Lovretića,³¹⁷ "Poljica. Narodni život i običaji" (ZNŽO 8–10, 1903.–1905.) hrvatskoga etnografa Frana Ivaniševića,³¹⁸ "Prigorje. Narodni život i običaji" (ZNŽO 12–13/1, 1907. – 1908.) Vatroslava Rožića, "Kastavština. Građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru" (ZNŽO 39, 1957.) Ive Jardasa,³¹⁹ "Kijevo. Narodni život i tradicijska kultura" (ZNŽO 54, 2000.) Ante Jurić-Arambašića i dr. te kulturno-istorijski radovi "Što priča naš narod o nekim životinjama" (ZNŽO 1, 1896.) prirodoslovca Dragutina Hirca³²⁰ i "Zmije kućarice" (ZNŽO 27/2, 1930.) njegova sina Miroslava Hirtza.³²¹ Oba su istraživača zabilježila dijalektalno opće nazivlje za zmije (*guje, kačke/kaške*), zmajske neotrovnice (*guževi/smačine/smakovi/smukovi*) i otrovnice (*kačke/kaške, ljutice*) te nazivlje pojedinih neotrovnih zmajskih vrsta, kao što su *bjelouška bilouška/gad/krsnara/krstašica* (lat. *Natrix natrix*), Eskulapova zmija *bijela zmija/bjelica/blagara/čobanica/drvolaz/drvolaz/kož/guž/guž/jajara/jegulja/kišnjača/kravosac/kravosas/mišolovka/mlječarica/mljekara/posikrava/sisavka/sisokravac/šumarica/tičar(i-ca)/tičarka/v-ož* (lat. *Zamenis longissimus*), kravosas *kravarica/kravosac/k(a)ra(k)usac/*

317 Ti su tekstovi u izdanju izdavačke kuće Privlačica iz Vinkovaca objedinjeni 2016. u istoimenu samostalnu monografiju.

318 Ti su tekstovi u izdanju JAZU objedinjeni 1906. u istoimenu samostalnu monografiju.

319 Pretisak istoimene samostalne monografije objavljen je 1994. u izdanju KPD Ivan Matetić Ronjgov iz Rijeke, a 2011. u izdanju Naklade Kvarner iz Novog Vinodolskog i Ustanove Ivan Matetić Ronjgov iz Viškova.

320 Kao hrvatski botaničar, zoolog i putopisac, Dragutin Hirc (1853. – 1921.) istraživao je floru i faunu istarsko-kvarnerskoga primorja i otoka. Nakon studija botanike, usavršavao se u Botaničko-fiziološkom zavodu Sveučilišta u Zagrebu. Bio je pristav u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici, glavni učitelj Muške učiteljske škole i botaničar u Botaničko-fiziološkom zavodu. Prikupljao je botaničko, zoološko i drugo narodno nazivlje te narodne pjesme. Objavio je mnogobrojne znanstvene, stručne, putopisne i pedagoške radove. U Hrvatskome prirodoslovnom muzeju u Zagrebu pohranjena je njegova zbirka mekušaca, a u Botaničkom zavodu Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta u Zagrebu herbarijska zbirka. S hrvatskim zemljopisem Hinkom pl. Hranilovićem (1860. – 1922.) pokrenuo je i uređivao petnaest svezaka *Zemljopisa Hrvatske*, a zatim samostalno objavljivao *Prirodni zemljopis Hrvatske*. Kao član Hrvatskoga planinarskog društva radio je i kao prvi urednik njihova glasila *Hrvatski planinar*. Njegov planinarski dnevnik *Moji puti* još nije objavljen. Njemu u čast nekoliko je biljnih i životinjskih vrsta nazvano njegovim imenom (Kovačec 2000: 584).

321 Nakon stjecanja doktorata i asistentskog rada, Miroslav Hirtz (1878. – 1944.) bio je kustos u Hrvatskom narodnom zoološkom muzeju u Zagrebu (1908. – 1913.) u kojem je uređio zbirku ptica, preuređio zbirke riba, vodozemaca i gmazova te sastavio nekoliko kataloga kralježnjaka. Na Šumarskoj akademiji (preimenovanom u Poljoprivredno-šumarski fakultet) predavao je entomologiju. Životinjski svijet Velebita, Velike Kapеле i Hrvatskoga primorja nastavio je istraživati i nakon umirovljenja. Baveći se ornitologijom i lovnom zoologijom, u Beogradu je obradivao terminološko gradivo. Bio je predstojnik Zavoda za entomologiju u Zagrebu. Napisao je mnoštvo znanstvenih i stručnih radova, popularnih članaka, putopisa, novela i feljtona. Također je djelovao kao glavni urednik časopisa *Priroda* i kao predsjednik Hrvatskoga prirodoslovnog društva. Njegova najznačajnija animalistička djela su *Novele iz životinjskog svijeta* (Zagreb, 1927. i 1991.), *Rječnik narodnih zoologičkih naziva 1–3* (Zagreb, 1928.–1956.), *Zoološka terminologija i nomenklatura* (Beograd, 1932.) (Kovačec 2000: 584).

kravosac (lat. *Elaphe quatuorlineata*), crna poljarica *crna kača/crnčica/crni gad/č(e)rnec* (lat. *Hierophis viridiflavus carbonarius*), smukulja *smotulja* (lat. *Coronella austriaca*), šara poljarica *šarena guja/zmija šarulja* (lat. *Hierophis gemonensis*) i otrovnica – poskok *brzok/plavi gad/kačec/kamen(j)arka/krunašica/modroglavac/modros/pepelinjača/pepeljuha/pepeljuša/pipeljuša/plavec/pogana zmija/rožarica/šarac/šarulja/uvorača/zmaja/zmija ljutica* (lat. *Vipera ammodytes*), riđovka *šarka* (lat. *Vipera berus*). Zmijoliki gušter dijalektalni je *slijepak/slipec/sljelopouš/sljepić* (lat. *Anguis fragilis*). Hirc je uočio pučku podjelu nadnaravnih zmijskih bića, kojima pridodajemo nazivlje koje su zabilježili i drugi autori, na *orijašice* (najčešće kravosasi), *zmijske nakaze*, *zmijsku kraljicu* i *kačaka/kačeca/kačjega konja/kačjeg pastira/modrosa/vilenjskog konja/vilinog konja/zmijskog konj/zmijskog kneza/zmijskog kralja* (poskok) koji je navodno katkad troglav te na Jurjevo i Ivanje okuplja zmije zviždeći u vlastiti rep. Kulnim domaćim zmijama bjelouški i Eskulapovoj zmiji, *baj(urin) i/bijeloj zmiji/bjelici/blazni/čuvarici/čuvaru/čuvarkući/domaćoj guji/domaćoj kači/domaćoj zmiji/hižnoj kači/krsnari/krstašici/kuć(a)nici/kućarici/kućaruši/kućevnoj zmiji/kućevniku/kućnoj zmiji/kućnici/kućnjači/kutnjoj zmiji/maznoj/mljekarici/nespomenici/onoj iz trave/onoj iza zida/pokućar(ic)i/pokućarki/po(t)kuć(n)ici/sjenovitoj zmiji/vračarki*, pripisali su albinizam (usp. Radenković 2012: 167–184). Zabilježili su i pučke predodžbe o osobitom, nepodnošljivo psikavim ili fućkavim zmijama (Eskulapova zmija, kravosas, poskok, šarulja), s ukrasnim oglavnim *dijamantom*, *grebenom*, *ružom*, *zvjezdrom* ili *krunom* (Eskulapova zmija, poskok) i *krstom* (bjelouška), s *devet repova* i u vlasništvu čudotvornih štapova (kravosas).

Hirc je u okolici Pregrade i Zlatara zapisaо kazivanja o srećnosnoj i prokletoj zmiji, o gadu, o zmijskom svlaku, zmijskoj glavi i zmijskom jeziku, o zmijskom kamenu:

Svaka zmija, koja se može po Svih Svetih vani naći, Zagorcu je prokleta. (Hirc 1896: 15)

(...) ako je na lijeski imela, onda je pod njom bijela zmija i zlata jabuka; u ljetu se sunča na imeli. (Budinčina, Hirc 1896: 10)

Prava je opet strahota u Zagorju gad ili gajd. Za njeg mi reče seljak B., da sveže ljeskov grm od 2, 3 godine, kao da bi ga hvojkama svezaо. Ne pušta k sebi, jer švikne daleko repom, i čovjeka bi prevadio, pak zato se može samo iz puške ubiti. Gad ima noge kao patka, bijele uši i bijele zube kao pas. Zmije imadu i svoga pastira, a to je u Zagorju modros. Dug je kao lakat, glavu ima kao mačak, na glavi greben, a oči kao kokot. Tijelo mu je golo, crno, bijelo, žuto. Noge ima kao kokot, sapaste kao patka, repa nema. Živi u "smrečju" i "borovečju", vidi se mjeseca ivanšćaka, fučka kao lovac, i po fučkanju može ga čovjek opaziti. (Hirc 1896: 21)

Gdje se nađe od bijele zmije košuljica (lilina, lilak, olelak, olilak, sylak, kožica), nek ju uzme koga zimnica ulovi, neka je moći u vodi i ovu popije; za 24 sata će ozdraviti. (Lijepa Vina, Hirc 1896: 10)

(...) nose takovu glavu (zmijsku, op. a.) uza se, i kamo čovjek podje, bit će sretan. Ako mu zmija uteče, ujede njegovu sreću, i one je godine nesretan. (Lijepa Vina, Hirc 1896: 11)

I zmijski jezik ima svoju moć. Ako se metne u štap i ovim štapom dotjera na vašar blago, imat će mnogo kupaca. (Lijepa Vina, Hirc 1896: 11)

Zagorci pripovijedaju, da svaka zmija, kad ide da prezimi, neki kamen obliže. Kad bi ga čovjek obлизnuo, tako bi dugo spavao, dok se zmije ne bi probudile. (Hirc 1896: 15)

Zabilježio je i kazivanja o bezopasnome gušteru *sljepiću*, za kojega se u Gorskom kotaru vjerovalo da devet puta snažnije ujeda od zlosretne zmije:

Ugrizao je (sljepić, op. A.) Majku Božju za nogu, pa je toga radi oslijepio te ne će više nikada ugriesti (Strmec kod Pregrade) (...) U Zlataru ne tvrde, da je slijep, jer da vidi čovjeka samo do polovice tijela; kad bi cijela vidio, ujeo bi ga. (Hirc 1896: 23)

SAKRALNA ZMIJA

Drevne civilizacije štovale su (androgina) zmijska, zmajska, zmijsko-zmajska i druga hibridna božanstva, vjerujući u njihovu plodonosnu i iscjetiteljsku moć.³²² Predodžbama o nadnaravnim zmijama vrve i slavenske predaje. U srpskoj predaji “Bog podijelio jezike” ciganskem caru Verauni Bog ne dopušta gradnju kule u susjedstvu (Zuković 1982: 35). Njegovo ime podsjeća na ime Varunę, glavnoga starovedskog božanstva koje je kao i praslavenski Volos ljude navodno kažnjavalо bolešću (West 2007: 146; Jakobson 1969: 40–41

322 *In illo tempore* praegipatsko hermafroditno prabožanstvo Atem/Atum/Tem(u) ispljunulo je ili ejakuliralo svijet (Chevalier i Gheerbrant 1994: 799). Želeći uništiti bogosunce Atum-Ra i bogomjeseca Tota, besmrtni zmijski demon Apop/Apep/Apophis manipulirao je naoblakom i pomrčinom. Zmijolik ili animalnohibridni Set(h)/Sete(k)h/Suteh, Atumov unuk i bog pustinje, podzemlja, oluje i rata, ubio je starijega brata Ozirisa (Oziris-Ra) kojeg je osvetio sokoliki nečak Horus. Kobra (utjelovljenje božice Wadjet, oko boga Ra) i bjeloglavci sup (utjelovljenje božice Nekhbet) bijahu simboli Gornjeg i Donjeg Egipta, politički ujedinjenih u jednu državu, teološki poistovjećeni s kravolikom božicom Hathor (nadzirateljicom voda, davateljicom mlijeka i zaštitnicom žena) koja živi u *svetom stablu* i ikonografski sjedjenjeni u vladarski znak *uraeus* (grč. *oureas*, “praviti vodu”). Očuvana je i zabilježena predaja o *zmijskom otoku* čiji zmijski stanovnici govore (Durman 2000: 84; Storm 2002: 20, 21, 38; Mackenzie 2013: 53, 62, 66; Kolman-Rukavina i Mandić 1961: 76–77; Graves 1968: 19–20; Kovačec 2004: 718).

u Ivanković 2019: 56). U novijim vedskim predodžbama Indra i Kṛṣṇa ciklički oslobađaju vode predočene govedom, na brdu Govardhana (Kravogoj) ubijajući zmijolikoga Valu i Vrtru.³²³ Hetitske predaje spominju božanskog orla koji za mitsko stablo *eyu* veže ovu i na vuni u deblu *bradatu zmiju*. Ta je predodžba doprla do bjeloruskih zagovora u kojima se zmija gnijezdi pod osobitim stablom na crnoj vuni (Matasović 2000: 151; Belaj 2007: 109–111; Katičić 2008: 72–74), do zagorskih (Lobor), ličkih (Kompolje), primorskih (Crikvenica) i dalmatinskih (Velebitsko podgorje, Žrnovo, Dubrovačko primorje) predaja u kojima špiljsko ili podzemno (*grčko*) *blago* čuva djevojka začarana u *runjavu zmiju* (Šegedin 1964: 229–231; Bošković-Stulli 1988: 357, br. 24; Bajza 1996: 113; Grčević 2000: 375; Dronjić 2009: 253; Biondić 2012: 36), do južnovelebitsko-podgorskih pastiričinih protuuroka zamršenim vunenim povezom oko grane stabla (Trošelj 2011: 77), do poljičke predaje o ključenosnoj “travi od otvora” ispod zmijskog ležaja (Ivanisević 1905: 224), do korčulanskih predaja o vilinskom ležaju od crnoga zmijskog klupka (kaz. Lermann 2012.) i o ovčjoj vuni koja je nečista dlaka đavla (Šegedin 1964: 138), do istarskih koleda u kojima je opjevan motiv ispredene koledarske *črne vune* (Belaj 2007: 187).

Na putu od hetitskoga do praslavenskog panteona odjekuje predaja o nebeskome ratničko-sudačkom gromovniku predočenom oštrostokom pticom grabljivicom (Katičić 2008: 71–72), koji rodnost i plodnost (Red) svijeta uspostavlja cikličkim oslobađanjem voda u sukobu s podzemnim pernato-runjavom predstavnikom Nereda – hetitskom zmijsko-zmajskom Illuyankom (Matasović 2000: 141–144), antičkim zmijskim nemanima, skandinavskim Jormungandom, slavenskim Volosom (Storm 2002: 42; Belaj 2007: 102). Tim drevnim kultnim predodžbama odjekuju zlatarske predaje o *tičarici* koja “na črišnji vreba ftice, gore doplieza na drieve” (Martinčina, kaz. Auguštan 2020.) i o *kačecu* koji pjeva (Vrkić 1995b: 461), podravska o zmijokraljici *tičarici* koja pjeva i fićuka (Franković 2013: 117) i rasprostranjena hrvatska predaja o fućkavom *kravosasu* koji živi u zlatnom dvoru (Braica 1999: 109). Zmija Ilurjanka bila je nadtotem predantičkih Ilira koji su svoga pretka Iliriosa zamišljali kao prvorodenca obavijena zmijom (Maletić 2002: 262). Odatle možda i istarska predodžba o nadnaravnom *krsniku/kršnjaku* rođenom u *košuljici* (Rudan 2016: 175–187), primorska o djevojčinu pridobivanju mladića koncem prošivenim kroz zmijske oči (Hirc 1896: 12) i paška o mladićevu pridobivanju djevojke niskom od zmijskih

323 Vedska božanstva Manasa, Shiva i Višnu također su zamišljani zmijolikima, a *nage* (zmije) kao hibridna podzemna polubožanstva (*kobra-čovjek*) povezana s vodama, grmljavom i blagom (Graves 1968: 340). Indra je preuzeo obilježja gromovnika Parjanye i sunčolikog Sūrye, Višnuovo utjelovljenje je Kṛṣṇa. Utvrđena je podudarnost između vedskih i praslavenskih božanstava: Parjanya (Valorazbjica) – Perun, zatim Vala (“grotlo”) i Vrtra (“zmija s dna”) – Veles/Volos, a djelomice i Kṛṣṇa – Jarilo (Belaj 2007: 99–110, 425; Fournet: 2010: 36 u Ivanković 2019: 57; Ježić 1987: 73, 80–81, 2011: 99–106).

očiju³²⁴ (Širola 2002: 92), kajkavske o apotropejskome zmijском srcu ušivenom u djetetovu košuljicu (Kolman-Rukavina i Mandić 1961: 76) i o zmijском svlaku koji osigurava lakši porod (Božjakovina, Hirc 1896: 10), dalmatinska o *smaćini/smaku* koji “skokne za diteton” (Ivanišević 1905: 224), dalmatinska i bosansko-hercegovačka o iznenadnoj smrti djeteta ako se zmiju usmrti u kolijevci (Hirtz 1930: 244–245) te zagorski frazemi o siromašnoj udovici s malom djecom³²⁵ (Lobor, Kotorski 1916: 68) i o Bogorodičinu sinu na križu (Zlatar, kaz. Š. Jembrih 2011.) – novozavjetnoj prefiguraciji *mjedene zmije* iz Mojsijeva štapa (Chevalier i Gheerbrant 1994: 684), koji “muče se kak kača na trnu”.

356

Skulptura *mjedene zmije*, propovjedaonica župne crkve sv. Marije Snježne, Belec, 18. st.
(foto: Zvjezdana Jembrih 2020.)

324 Srpski proljetni običaji na tzv. *zmiske praznike* sa šivaćom iglom i tobožnje ubadanje zmijskih očiju koje je motiv svadbenoga usmenog pjesništva na širem južnoslavenskom području, povezano je s ritualnim ubijanjem zmije (Karanović i Jokić 2012: 199, bil. 2). Bosanska predodžba da na Blagovijest “ne smije se u iglu konac uvlačiti, jer bi se za onim koji bi to činio cijele godine zmije povlačile” (Đorđević 1958: 144) upućuje na poistovjećivanje igle i konca sa zmijom i na mogući razlog rasprostranjene zabrane ženskoga rukotvorstva na blagdane.

325 Usmeno-književni motiv udovice s djecom mogući je kristianizirani odjek starijemu folklornom motivu djece nepoznatog oca i liku vanbračnog djeteta kojem se pripisuju natprirodna svojstva (nepovredivost, junaštvo, snaga, kišonoštvo) kakva ima i *zmajević* – dijete rođeno u bijeloj košuljici, što upućuje na njihova natprirodnog/božanskog oca (Zečević 1966: 119–126 u Pešikan-Ljuštanović 2012: 48; Pešikan-Ljuštanović 2012: 48).

Praslavensko svetište folklorizirano je u *bijeli grad*, a suha *zlatna grana* mitskoga stabla svijeta (na kojoj je smješteno gromovnikovo prebivalište) usmeno-književni je motiv grane od koje mladoj božici (s raznobojnom naglavnom krunom i opasane šaropásom) kovač kuje *ključ* za vrata *bijelog grada*. Pojedini hrvatski dijalektizmi označavaju “*granu*”, primjerice zagorska svadbenja “ružmarinska kita je oko stola ovita” (Zlatar, kaz. Š. Jembrih 2011.), slavonska florealno-svadbenja *gorica zelena* bila bi zadjenuta za tram u ženikovoj kući (Stojanović 1881: 238) i *javorika* na nadvratnik primorske gostionice kao znak muškoga okupljališta gdje “On gre rad pod kitu!” (Jardas 1994: 318). *Kita* je također istoimena ženska pletenica koja bi u Hrvatskom zagorju navodno bolje rasla kad bi se izmjerila zmijskom košuljicom (Hirc 1896: 10), a *grana* požeško obredno okruglo-šuplje pecivo. Zanimljivi su i pijanac i *pere(ta)c/peretak* nazivi drugih okruglo-šupljih požeških peciva.³²⁶ S oblikom skupčane (mitske) zmije, kakva je opisana i na jednome srpskom *božićnjem kolaču* (Đorđević 1958: 129), povezanost oblikom i/ili nazivom potvrđuju kajkavski kolači *gibanica, perek, po(ve)tica i vrtanj* (Maretić 1924–1927: 782; Brkan 2015;³²⁷ Gornja Šemnica, kaz. Rajner 2020.).

(...) kad sam šla s posla, ovak je bilo vruće i (...) vidim da su tak ko četiri *gibanice* (...) al' črno, črno, črno-smeđe (...) V Kostelu, je, v krug su se zmotale, zmotale (...) to su ti guši (...) Zešli van i onda su napravile tak ko *gibanica*. Al' veliju da nisu otrovne, ali da loviju miše (...) (Kostel, kaz. Šurbek 2020.)

Stvarna zmija i zmijolik oblik uskrsnog *pereca*³²⁸

326 “Peretak, uskrsni žuti cvijetak”. Muzej u loncu. <https://www.muzejuloncu.com/spajza/druga-polica-price/30-peretak-uskrsni-zuti-cvijetak>

327 Brkan, Božica. 24. 3. 2015. “Stubički vrtanji na blagoslov o Uskrsu i napokon na “blagoslov javnosti”. Oblizeki. <http://oblizeki.com/stubicki-vrtanji-na-blagoslov-o-uskrsu-i-napokon-na-%E2%80%9Cblagoslov-%E2%80%9D-javnosti-14318>

328 A. A., <http://m.pogled.ba/clanak/zmije-nikada-ne-napadaju-prve-mnogo-vise-ljudi-na-balkanu-umre-od-ujeda-pcela/71164> – Pekom, <https://pekom.hr/?p=2137>

Prije nego li je gromovnik otjera, ona se uspinje iz korijenja uz deblo i iz krošnje stabla svijeta uzlijeće kao zagorska operaćena *kača s perutmi*.³²⁹ Poistovjećena je s protuzmijskim štapom kojim je od zmije razdvojena žaba i kojim su slavonske babice lupkanjem po leđima rodiljama olakšavale porod (Lovretić 1897: 415). Kao i *šaren-šiba* kojoj srpska zagonetka pripisuje "smrcu u zubima" (Novaković 1877: 63), istovjetna rekvizita apotropejskoga običaja *barabana/šibarine* u zimsko i proljetno doba,³³⁰ također kao i gazzaričin čudotvorni kuk(m)asti i/ili rašljasti štap te vilinsko-vještičji čarobni štapić, taj je štap prethodio antičkim zmijoliko-krilatim kaducejima, starozavjetnim zmijskim i pastirskim štapovima, biskupskim pastoralima i kraljevskim žezlima (Chevalier i Gheerbrant 1994: 683–684).

U hrvatskim predajama i molitvicama majka Paganica i njezina kći Irudica (Vrkić 1995b: 333) također barataju gromovima (Novak 2007: 56) i spomen su na praslavenske božice Mokoš i Mor(an)u. Munju i zmiju suodnosi dalmatizam *zala guja* u značenju "muna" (Stipić Delmata 2012: 1336) i srpska zagonetka "Jedna guja preko bijela svijeta. – Munja." (Nodilo 1981: 431),³³¹ a munju i nebeskoga mlinara gotalovečki lokalizam *munjak* "žrvna os" (Pregrada, kaz. Cajhen 2020.). Zmiju sa ženskom osobom u reproduksijskoj dobi (koja raspolaze mljekom) izjednačavaju dalmatinska predodžba (Poljica) o zmiji koja je isprva hodala "ka' i divojka uspravno, ali kad je privarila Evu, Bog ju je prokleja" (Ivanović 1905: 225) i kajkavska o trudnici zaspaloj u polju kojoj (falusoidna) zmija uđe kroz usta u trbu (Vrkić 1995b: 460). Ta tristo godina ukleta *stara djevojka* iz primorske predaje (Hirc 1896: 20) upućuje na arhaičnu božicu, što također potvrđuju hrvatske predaje o osobitim ženama povezanim sa zmijom – hvarska predaja o *teti Mori višćici* (Vrkić 1995b: 354–355) i zagorska o *nekšoj ženskoj* koja kravu uriče šapćući joj "Joj, joj, joj, Jezuš, Marija, Jezuš, Jezuš, kak si lepa!"³³² (Kostel, kaz. Šurbek 2020.).

Hmnogi put je mati puviedala da je bila jedna žejska, da je na Priesečine (ispod Hajdinega zerna) kermu zoubljala, pak je bila žejna i išla je vodu pit. Ta je voda bila kalna, pak nije vidla da je malu kaču pogotnula (...) Došla je dime, stalne je lačna bila, koj god da je poiela. Nije znala koj joj je doge liet. Onda je došla z prijateljicum k svetemu Jakobu. Pomolila se Majki Buožji. I tak je tam na traniku zaspala. Čez zobe joj je zišla trideset i dva metri doga kača, debela kak raženj! (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.)

329 O prostorno-simboličkom kôdu usmeno-knjîževne teorije formula i formulaičnosti v. Delić 2012: 125–147.

330 U zimsko doba na Šibarevo (Dan nevine dječice), a u proljetno na Žalosni (Veliki) petak.

331 Hrvatski povjesničar Natko Nodilo tu je zagonetku preuzeo iz zbirke *Srpske narodne zagonetke: sa slikom Ćupićevom na osobitom listu* (Beograd, 1877., XX) srpskoga povjesničara i filologa Stojana Novakovića.

332 U jednoj srpskoj predaji *nosata otrovnica* nekad je bila *devojka Marija* (Đorđević 1958: 120).

Uvek je znala doći, barem sam ju ja vidla tam, između štale i te palnice ili na ulazu u štalu. Onda se je moja babica jako ljutila: – Kaj si ti vrag došel, ko te je poslal, kaj buš nam napravila? (...) I jezik su joj spalili. Nešto su u šparhetu. Znam da je nekaj donesla, neku vatrnu, babica. Ili su žeravku uzeli... Samo su joj kao spekli usta unutra i onda se je kao drugi dan to razglasilo – koja bu baba imala spečena usta, ta je coprnica. Ta oče nekakvo zlo napraviti (...) Sljepić! (...) (Gornja Šemnica, kaz. Rajner 2020.)

Naime, tijekom dugotrajne kristijanizacije te su praslavenske božice – zaštitnice doma, ognjišta i žena (osobito u liminalnim životnim etapama), folklorizirane u maskuliniziranoga zmaja ili u zmajevu majku *vragbabu* (Stojković 1962: 452), odnosno u nečistu silu *moru* koja noću siše spavača (Čulinović-Konstantinović 1989: 75) ili u vještu i zlu vješticu koja katkad u tijelu velike zmije ili velikoga *kučera/zelembaća/zelenbaća* (lat. *Lacerta viridis*) siše ili izdaja tuđe govedo³³³ (Rubić i Nuić 1899: 256):

Moja mati je pripovijedala da su copernice po noći postajale kače i znale bi kravam zimati mlijike. Trebale je prekrižiti vime i reći: – Sveti Božji križ naj Bog prekriži! I oprati cecke kravi, a najviše je pomagala blagoslovljena voda, onda nije bilo snage copernicami. I sveti Antun je najbolje pomagal, za zaštitu, kaj je bila zaštita za blago. Jer ak je kača podojila kravu, njoj više nije bile života (...) (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.)

Rekli su da gušter skoči na te, da te on ne ugrize, samo ti se pod kožu zakapari, da se zavlači pod kožu, da nekud mora pregristi kud bi izišel van. (Vargov breg, kaz. Varga 2011.)

On je zeleni zelembać, on te vgrizne pak ti prejde pod kožu, pod kožu ti se zavlieče, ne smeš ga pehnuti (...) (Martinščina, kaz. Auguštan 2020.)

Po zapažnjima o utjecaju gibanja nebeskih tijela, grmljavine i padalina na uzgoj biljaka i životinja, u južnoslavenskim je predajama sa životvornim mlijekom izjednačena plodonosna kiša, a kišonosni oblaci sa *šarim kravama* (Žganec 1950: br. 60) koje stvorene iz Mjeseca po mostu kroče između ovostranosti i onostranosti – danju po dugu *mavrici* ili *morici* (koja imenuje i “kravu mrkulju; tamnu kravu”) i noću po galaktičkoj Mliječnoj stazi (antičkome grč. *ouroborosu* i rim. *bogorodičinu mljiku*), a sišu ih zmije ili ih *kravarice-vračarice* muzu u rajsко jezero (Kolman-Rukavina i Mandić 1961: 31, 33; Kulišić 1979:

³³³ U zapadnoj Ukrajini vjerovalo se da zmija navodno muže kravi četvrto vime i mljekarica *dojka* preostala tri vime te da o tri *domaća kutočka* brine *domogospodarka*, a o četvrtome *domaća zmija* (Drogobyc, kaz. Sykora 2011.). U Crnoj Gori vjerovalo se “da kad bi nju (zmiju, op. a.) u kući ubili, moralо bi ono kutnje čeljade ončas umrijeti” (Đorđević 1958: 128).

115; Šmitek 2006: 32; Čajkanović i Sofrić Niševljanin 2011: 31–32; Kale 2007: 175). To je razlog zašto se *kućnim zmijama* nudilo mljeko (Đorđević 1958: 112), iako se stvarne zmije njime ne hrane.

Zmija i zmaj su isto u međimurskoj predodžbi “Pozoj je velka kača.” (kaz. Farkaš 2004.), zmija je korčulanska *zmaja* (Hirc 1896: 19), u dalmatinskoj o kišonosnom zmaju³³⁴ (Ivanović 1905: 225) i u gradišćanskoj o letećem *šarkanju* koji nastane iz stogodišnje zmije (Vrkić 1995b: 441), u dalmatinskoj o *kravosacu* koji se u zmaja pretvori kad stekne devet prutova (Hirc 1896: 18). Zmaj je zamišljan kako se prelijeva u dúginim bojama (Vrkić 1995b: 459) i s *alem-kamenom* veličine golubinjega jajeta u glavi (Zovko 1901: 120). A na ljetni suncostaj, u doba hijerogamijske svadbe koja je prototip ljudskoj svadbi, dúgin rasap žarke svjetlosti izjednačen je sa šarovitom drevnom zmijom (zmajem) (Eliade 1985: 116) pa je ruski *zmej* “dúga”, kajkavski su istofrazemi “Žejen kak dúga!” “Žejen kak kača!” i “Loče kak smuk!”, ukrajinska *veselka* je i “dúga” i “svadba”, mladenkino je oglavlje šarenovrpučasto.

VELIKA BIJELA ŽENA

360

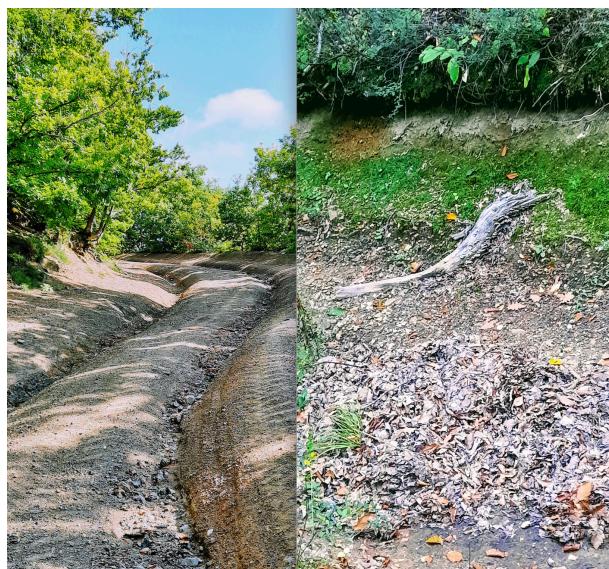
Praslavenska duša predaka i psihopomp, sveta čuvarica doma, kućnoga praga i ognjišta je tabuizirana kultna *kućna zmija* (Grbić 1998: 335; Chevalier i Gheerbrant 1994: 99, 802) koju su častili mljekom i čije su kretanje oponašali plesom u doba suše, nepogoda i neplodnosti (Gržetić 1900: 196; Kolman-Rukavina i Mandić 1961: 76). Ona je postupno demonizirani odjek pretkršćanskih predožbaba o božanskoj Majci Zemlji (Velikoj Majci) ili o božanskoj zmijskoj pratilici (Kheel 2000: 67 u Marjanić 2012: 73). U triljskome se kraju još priča o zmijurini koja je proždrijevši dva od nekadašnja *tri sunca* svijet spasila od suše³³⁵ i o otrovnici koja je bezopasna kad se na nju baci vlastiti pojus i ide prema Suncu³³⁶ (Poljica, Ivanović 1905: 224; Vrpolje, kaz. Lišnić 2013.), u Velikoj Kladuši o srećenosnoj zmiji koja je život na Zemlji spasila progutavši miša i svojim tijelom začepila mišju rupu

334 Zmajska narav je ambivalentna – zmaj je i kišonosac i isušitelj (Pešikan i Ljuštanović 2012: 45).

335 Usp. sa srednjodalmatinskom bajalicom za uštape “Sunce moje, kako tebe zmija uvila, tako mene glava zabolila!” (Budanović 2015: 81), ličkom “Mijo, Mijo, kad tebe zmija ujela – mene glava zabolila!” (Grčević 2000: 533) i prigorskom “Kak tebe kača piknula, unda mene glava zaboljela!” (Prigorje, Rožić 1908: 103).

336 U Bosni se vjerovalo da “kad se guja ubije, sunce se raduje” (Đorđević 1958: 159). O usmeno-književnom antagonizmu na relaciji zmija – Sunce v. Samardžija 2012: 29.

na dnu Noine arke,³³⁷ u triljskome Vrpolju o zmiji koju se ne smije ubiti da ne ode sreća ili ženska duša iz kuće – jer se majka pretvori u zmiju ako se posvađa s kćerkom i svekrva sa snahom (kaz. Lišnić 2009.), u konavoskoj o srećenosnom ulasku zmije u kuću i njezinu prelasku preko puta (Balarin 1901: 314) te u bosansko-hercegovačkoj o iznenadnoj smrti supružnika (ili cijele obitelji) ako se zmiju usmrti na ognjištu (Hirtz 1930: 244–245). U Prigorju “velidu ljudi, da se kača svije kak obruč, pak se unak za čovekom kotače” (Rožić 1907: 69). To bi mogao biti *poskok*, za kojeg se u Poljicima vjerovalo da “nasadi se na rep i skače” (Ivanović 1903: 217). Kad navodno ožednjela *velika kača* sa zlatarskoga Vargovog Brega silazi na Potek, njezin je trag širok kao osovina *žrt* zaprežnih kola (kaz. Jembrih 2006.).

361

Putna vododerina i korijenje u obliku *velke debele kače*, Ivančica iznad Belca (foto: Lidija Bajuk 2020.)

³³⁷ Zmija, Diana. s. a. “The Illyrians-Serbian Ancient Roots, Cult of Snake and Symbolism of a Snake for All Over the World”. *academia.edu*. https://www.academia.edu/3473137/THE_ILLYRIANS_SERBIAN_ANCIENT_ROOTS_CULT_OF_SNAKE_AND_SYMBOLISAM_OF_A_SNAKE_FOR_ALL_OVER_THE_WORLD

Gotalovečka predaja spominje puzajuću žrt koja noću za mjesecine namjerniku prijeđe preko puta (kaz. Cajhen 2020.), a belečka *debelu kaču* koja siđe s grane i omota se oko nogu zaprege ili poskakuje tresući tlo i niz goru tjera ljude do šumskoga ruba (kaz. Havoić 2020.). Katkad je i *kača s perutmi i škripućimi zubmi* viđena u Gregurovcu i Hraščini na južnim obroncima Ivančice, također i u Juranščini iznad Belca kad skupljače šumskoga ogrijeva zatekne grmljavina:

Kača je bila, debela kak žrt, na Ivančice. Od Belecgrada do Oštreta je imela svoju štreku. Od Sambuliča do Jakupiča.³³⁸ Unda je došel lugar z Batine, da bu ju strelib. Ali je hitil pušku: – Na vam, dečki, pušku! I pubiegel. Tu gore na vodovodu je bila. Videl joj je glavu z grma, pak je mislil da je zajec – tak je velika bila, imela je glavu veliku kak zajčova glava. Trag je ostavljava kud je išla, debeli kak žrt. I po sienokoši je išla, pak je bil trag kak je rosu stepla. Nije napadala ljudi, ali su je se bojali. Jen kad je išel v Goru krast drva, zisel se je z žeinskami, povedale su mu da je prek puta kača. On je prešel prek nje z kolima, presekli ju je na dva diela, tak da je se frcalo i letelo okolo po drevima (...) (Martinščina, kaz. Auguštan 2020.)

Takuf je nered bil da su se tu legle kače s perutmi (...) I škripućimi zubmi. (Gregurovec, kaz. S. Jembrih, 2006; Zlatar, kaz. Sviben 2020.)

362

Na kućnome pragu (graničnom mjestu nadzemlja nasuprot podzemlju, vanjskoga nasuprot unutarnjega, svjetloga nasuprot tamnoga itd.), drvce s dukatima navodno izraste kad se u zemlju ukopa mrtva zmija (Kolman-Rukavina i Mandić 1961: 76), kostelske su žene smeće pometale u kutiju ispod kućnoga praga gdje navodno živi zmija (kaz. Šurbek 2020.), u Prigorju se vjerovalo da će tijekom godine biti nesretan onaj tko na Badnjak nagazi na kućni prag³³⁹ (Vl. rkp. 1988: 218) i u Međimurju da se konji uplaše ako gazda pri ulasku u staju nakon polnoćke stane na *štalni pocek* (Blažeka 1941: 68), u igri mladeži “Brojenje zvijezda” djevojka neće dobiti onoliko poljubaca koliko je vidljivih zvijezda tu noć ako joj izabranik nogom udari o prag (Škrbić 2000/2001: 147), majka neće umrijeti ako njezin sin nevjesta prenese u novi dom preko praga (Međimurje).³⁴⁰ Predodžbe o osobitom znanju i/ili blagu u vlasništvu zmijolikih bića, između ostalog predstavlja i poznavanje ljekovitoga

338 To su najviša danas naseljena mjesta pod Ivančicom (zaseoci Samboliči iznad Belca i Jakopiči iznad Llobora), u smjeru istok – zapad.

339 Vlastiti rukopis. 1988. *Prigorje*. Zagreb: Katedra za hrvatsku usmenu književnost pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

340 Šafarić, Ines. 2002. *Međimurje* (rukopis). Katedra za hrvatsku usmenu književnost pri Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 42.

bilja kad se pojede pečena zmija (Kastavština, Jardas 1994: 306), a simbolizira poskokova *kriješta*, *kokulj*, čudotvorna *trava*, *ruža*, *zlatna jabuka* ili *kruna na glavi*, *zlatna kugla* pod repom, čudesni *dragulj* ili *ključ* pod jezikom (Valjavec 1890: br. 8; Vrkić 1995b: 461; Grbić 2001: 335).

Znači, kad se moja mama udala, šešt druge godine, i kad je svojim svekrom i z mojim dedom išla v šumu, onda je deda prvo pokazal v šumi jedan (...) vrele, tu je bila, ovaj, jedan hrast... nek se ona ne prestraši, jer tu živi jen kačec koji tu na drijevu stalne popeva i ima rožu na glavi. To je bile njezine upoznavanje s tu našu šumu koja se zove Kušekica (...) (Zlatar, kaz. Hudi 2020.)

Narativna krilata orijašica *aždajkinja* dalmatinskoga zaleđa koja proždire ljudi i ljetinu (Čulinović-Konstantinović 1989: 106–108) i zagorska *copernica* ili mršava *biela kuga* s glavom mačke, žarkim očima i kokošjim nogama koja izdaja *selske krave* za svoje desetero djece i noću pere rublje na potoku Brnilovcu (kaz. S. Jembrih 2011.), antropomorfizirane su *velke (bele) žene*, *babe* ili *vile čiji* je korčulanski ležaj crno zmisko klupko (kaz. Lermann 2012.) i koje su navodno viđene u proljetno i jesensko predvečerje na osami:

363

Bili smo moj bratić i ja dele v Bernilovcu, a jena šlank žena se pojavila odzgora od Brezoverha, tak visoka da su to strahi – nič nije govorila, same se tripot naklonila. Biežali smo tam prema Ratkovom, da bu nam tam spas. (Gregurovec, S. Jembrih u Jembrih i Bajuk 2011: 162)

A jemput sme pokojni Ruda i ja, sme bili dečki, isli dime z Ratkova čez hustu, več je bila skerem noč. Najemput je pred nas zišla veeeelika biela baba, kak megla. Visuka je bila, tak nas je odzgora gledela i tak se naklonila (...) Od straha sme jedva dime dobiežali (...) (Gregurovec, S. Jembrih 2011.)

Pojam *kaška* iz Hrvatskoga primorja u značenju “najhuji gad” (Žic 1900: 64) suodnosi se s dalmatizmima *kaška* “vlažno, mokro, blato” (Škoda i Držić 1941: 76) i *kaskyna* “zla žena” (Vinja 2003: 72). Zapadnoslavonskim dijalektizmom *karakaća* (mogućom složenicom turcizma *kara* “crna” i kajkavizma *kača* “zmija”) imenuju se zadnja tri pokladna dana kada mladež pleše istoimeni poskočni ples³⁴¹ (Kuhač 1941. V: br. 260, 261; Sremac 1994: 133) i u Dalmaciji “ženski spolni organ” (Stipić Delmata 2012: 1272). Dakle, praslavenska je

341 Zapadnoslavonska otvorena kola također su “Skoči kolo” i “Krivo kolo”, a “Zmije” ličko te “Skoči gore” i “Poskok-kolo” dalmatinsko i hercegovačko kolo (Sremac 1994: 133–138; Novak 2007: 83–84). Ta su kola vjerojatno povezana s poslijeuskrnskim početkom plesanja kola, što se podudara s makedonskim običajem

Velika Majka bogorodica blizanačkoga para i budućih supružnika Mor(an)e i Jarila (Belaj 2007: 455) kristijaniziranoga u sv. Jurja i folkloriziranoga u odčaranu *zmiju mladoženju*, u pastira koji oslobodi zmiju iz vatre³⁴² ili u crnoškolca *grabancijaša* koji svlada *pozoja* (Zvonar 1987: 241).³⁴³

364

Oltarna slika sv. Jurja, lijevi bočni oltar, kapela sv. Margarete, Peršaves, 17. st.
(foto: Lidija Bajuk 2020.)

iščekivanja buđenja zmaja podno brda Zmijarnik početkom ožujka, kada su ih udavače i ženici vrebali i plesali *oro* (Đorđević 1958: 170).

342 Spaljivanje zmije ili njezina svlaka upućuje na desakralizaciju božanske životinje (usp. Belaj 2007: 405–406). O tome svjedoči i kazivanje iz Gornje Šemnice nedaleko Pregrade, predstavljeno u poglavlju ovog rada "Sakralna zmija".

343 Bosanska predaja o kažnjavanju neke žene dojenjem dvoje sirotih koji su zmije zbog njezina skupljanja drva na svetu nedelju (Đorđević 1958: 185) i srpska o najjačoj *zmiji ožujak* koji "devet zmija udavi i desećog samog sebe" (Đorđević 1958: 106) te južnoslavenska balada o udovici koju na svadbi najmlađeg sina protjeraju devetorica sinova s devet snaha, zbog čega se sinovi pretvore u kamenove i snahe u ljute guje (Samardžija 2012: 30–31), suodnosi se s tom hijerogamijskom svadbom.

OD BIJELE BOGORODICE DO MARIJANSKE POBOŽNOSTI

Kult pretkršćanskih božica tijekom kristijanizacije zasjenila je marijanska pobožnost. Prigušenu “šumom suvremenoga”, sakralizaciju krajolika razotkrivaju krajobrazne strukture (v. Katičić 1998. i Belaj 2014.) u kojima su marijanska pobožnost i hodočašća učestali od srednjega vijeka do danas (Vukičević-Samaržija 1995: 10–14), napose u poslijetridentskome baroknom razdoblju (Cvetnić 2007: 219). Krajolik Hrvatskoga zagorja sav je isprepletan i obilježen marijanskim hodočasničkim putevima i krajputašima. Neki od njih još su u uporabi, drugi su zaboravljeni i zapušteni daleko od suvremenih prometnica.

To su meni i gore od nekud došli popevati za Svjećnicu i nosili su Majku Božju – skulpturu i popevali su (...) Išle su i curice i dečeci. To su došli od Ćuki, s druge strane Ivančice. (Šipki, kaz. Sambolek 2011.)

Brojne zagorske župne i proštenjarske crkve, kapele, pilovi i poklonci posvećeni su Majci Božjoj: od istočnih obronaka Ivančice prema zapadu Župna crkva Uznesenja Bl. Djevice Marije u Zajezdi, Župna crkva Majke Božje Snježne u Belcu, hodočasnička crkva Majke Božje Gorske u Lobotu i podno nje Župna crkva Božje Babice sv. (J)Ane, zatim Župna crkva Uznesenja Bl. Djevice Marije u Zlataru, Župna crkva Uznesenja Bl. Djevice Marije u Maču, kapela Majke Božje Žalosne u Vaternici, kapela svetoga Jakoba / Majke Božje na Očuri i hodočasnička crkva Majke Božje Jeruzalemske na Trškom Vrhu, pa dalje prema zapadnim obroncima (u smjeru staroga marijanskog svetišta Svetе Gore preko rijeke Sutle) Župna crkva Uznesenja Bl. Djevice Marije u Pregradi, hodočastilište Majke Božje Kunagorske na Kunagori, hodočasnička Župna crkva Pohoda Bl. Djevice Marije u Vinagori, prema jugu kapela Bl. Djevice Marije na Vinskem vrhu kao mjesto pronalaska kultnoga drvenog kipa Majke Božje Bistričke, kapela Majke Božje Snježne u Dubovcu, a u Mariji Bistrici poznato Hrvatsko nacionalno svetište Majke Božje Bistričke. To neveliko područje obiluje i očuvanim drvenim polikromiranim gotičkim kultnim kipovima Majke Božje, još uvijek u liturgijskoj funkciji (u Zajezdi, Martinščini, Lobotu, Mariji Bistrici, Dubovcu, na Lobotu, Očuri³⁴⁴ i Vinagori). Najstarije je zagorsko hodočastilište svetište

344 Izvorna skulptura danas je pohranjena u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, a u tijeku je izrada njezine kopije radi vraćanja prvobitne liturgijske uloge *in situ* u kapelu sv. Jakoba na Očuri.

Majke Božje Gorske, kristijanizirano i reinterpretirano pretkršćansko svetište jednoj božici ili skupini božica (Filipec 2008: 59–60), koje rasterom hodočasničkih puteva i krajobraznih točaka komunicira sa slovenskim Svetim Gorama iznad Sutle, još jednim kristijaniziranim pretkršćanskim svetištem (Gušić 1967: 102–106).

Na jutarnju misu uputili bi se roditelji, a na popodnevnu – djeca, “pešice k loborske cierkve svete Ane”. (Gregurovac, kaz. Š. Jembrih, 2011. u Jembrih i Bajuk 2011: 155)

Prva nedjelja je bila, onda druga poslije Uskrsa, uvijek sam išla s strinom na proščenje Veljaničke (k Majki Božjoj Gorskoj, op. a.), još je znalo bit zima (...) Zakaj si zagovoril, da si bolestan ili si koga drugog zagovoril ili si čak za gospodarstva, za živinu. Zagovori su bili kojekakvi, ne znam da li se to drugog želeti, jen drugoga je zagovaral i klečeč se išlo kolo oltara, klečeč tri puta, il' je bila svijeća goruća il' je bile voštane tijele? ili ak je bile za životinju, onda je bila ili ovčica ili kravica. (Vargov Breg, kaz. Varga 2011.)

K svete (J)Ane, Buožje Babice se morale iti zafaljiti za srečen porod. H Luobor. Žene su prijek otud nesle kokuš za zafalu. Živu kokuš. Pešice. I moja je mati išla, poklum kak je mene rudila. Ja sem jeput z ocem išla na Goru na preščenje, ali je ona išla sama, za zafalu, kad je mene rudila. Je, tu je kokuš dala župnikove kuharice tam na farofu, ona ih je ponudila z kupicom vina i pitala, kak je porod prešel, je li bile se v redu i tak. Kuharica je zela kokuš, to je bile kakti za zafalu. Svete Jane, ne gere Majčici Boži Gorski, nek svete Jane. (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.)

366

A da se pretkršćanska božica Mor(an)a i kršćanska Djevica Marija doista međusobno suodnose (Belaj 1993: 150–167), također potvrđuju kastavska predodžba o Majci Božjoj koja na svoj blagdan zmiji u lijesci “masti glavu” (Jardas 1994: 286) i zagorska o zmiji koja se hvali “da je lepša nek Marija, Majka Božja”³⁴⁵ (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.) ili je Međimurkama “lepa kak Marijika” (Okrugli Vrh, kaz. Moharić 2011.), zatim srpska predaja o *zmjiskoj carici* koja šargunu *Mariji* naredi da ujede mladog ovčara,³⁴⁶ moslavacki protuzmijski zaziv “Marija starinska, obrani me!” (Kovačević 2005: 164) i kajkavska svadbeni pjesma o *lepoj Mari* kao zibateljici Bogorodičina Sina:

*Drenek drenku roža cvela,
vokol njega kolo igra.
U onom kolu lepa Mara*

345 (...) ali, zmija je u prolazu, a Marija je zanavijek” (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.).

346 Vasiljević, Ljubomir S. ur. 15. 1. 1909. “Zašto punica voli zeta”. *Bosanska vila*. <http://www.infobiro.ba/article/661166>

ka Jezuša odzibala.

Nju Marija daruvala

kaj Jezuša odzibala (...) (Rkp. Deželić 1859: OE HAZU l86, br. 179)³⁴⁷

“Čisteći” kršćansku ikonografiju od apokrifnih motiva i zastranjivanja (Fučić 1990: 167) u skladu sa smjernicama Tridentskoga koncila, Bl. Djevici Mariji (p)ostavljeni su simboli vlasti i pobjede – žezlo u desnici i kruna na glavi. Simboli sunce, mjesec, zvijezde, vrt, zapečaćeno vrelo, izvor žive vode, ljiljan (u trnju) itd. prikaza Immaculate / Bezgrešnoga začeća napušteni su u baroku, otkada je Bl. Djevica Marija prikazivana s podnožnim polumjesecom i zemaljskom kuglom omotanom edenskom zmijom koja u čeljusti drži jabuku, a katkad s Djetetom u naručju kako pod svojim nogama kopljem probada zmiju/zmaja (Fučić 1990: 145), vražjega stvora kojeg su također obuzdali junaci (npr. Kraljević Marko) i kršćanski sveci (npr. sv. Ilija, sv. Juraj, sv. Mihael, sv. Margareta).

Skulptura sv. Mihaela, zatećeno stanje,
Sopot kraj Pregrade, 18. st.
(foto: Zvjezdana Jembrih 2014.)

347 Deželić, Đuro. 1859. “Kajkavske pjesme: Pjesme magjarskih Hrvatah, br. 151–165”. U *Hrvatske narodne pjesme puka štokavskoga i kajkavskoga I.* (rukopis).

Sjeverozapadno od pregradskoga naselja Sopot, na čijem je uzvišenju srednjovjekovna barokizirana kapela sv. Mihaela, na ulazu u prirodni usjek Vražja Peć korita potoka Sopotnice (za koji se priča da bi pocrvenio kad je na njemu sjedio vrag), bila je smještena devastirana barokna kamena skulptura vragoubojice sv. Mihaela,³⁴⁸ jedinstveni primjer javne barokne kamene plastike s tim ikonografskim prikazom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Na obližnje stjenovito podnožje danas je postavljena novija skulptura Majke Božje.

U ona davna vremena kad je bilo raznih prikaza i copernija, nije bilo čovjeka koji je prolazio pored Vražje peći, a da se nije bojao jer je svaki tu nešto doživio (...) Ljudi su prolazeći vidjeli vraka na pećini kako krpa hlače, a tu se spominju i copernice. Kad bi ljudi prolazili, najedanput bi se našli u trnju iz kojeg ne bi mogli lako izaći – kako su se mučili, začuli bi vraka kako se smije, a to je trajalo satima. Naime, tamo se nalazi i mala špilja, u kojoj su se skrivali lopovi i razbojnici (...) Tamo su ljudi radili i vapno za bijeljenje kuća (...) Ljudi su na samom raskršću, uz cestu koja vodi prema Vražjoj peći, postavili kip sv. Mihaela kako bi ih štitio dok bi tuda prolazili. (Sopot kraj Pregrade, Špoljar 2014.)

Barokni prikazi Bl. Djevice Marije suodnose se s kajkavskim vjerovanjem da *kaču* smije ubiti žena koja je neku zmiju ubila kao djevojka (Gornja Glogovnica, kaz. Hižak i Habun 2021; Komarevo, kaz. Šipuš 2012.) i da bajati nauči žena koja stane na zmiju i ubije ju prstom (Grbić 1998: 335), gradišćanskim o Djevici Mariji koju s malim Isusom u naručju neuspješno progoni zmaj³⁴⁹ (Vrkić 1995b: 261). Od zmije navodno štiti pokladna *zeljova juha z bunecom/suhim mesom* (Gregurovec, kaz. S. Jembrih 2011; Pregrada, kaz. Cajhen 2020.), *jurjevska šiba* (Mali Mihaljevec, kaz. Farkaš 2004.) ili prut koji se savija (Kijevo, Jurić-Arambašić 2000: 115), glagoljski *uklin* protiv zmija (Putanec i Valentić 1962: 409), amajlije, trostruko križanje, molitvice itd.

Neko mi je rekao da su kuhali buncek za fašnik i da su u toj vodi prali noge, da kača ne bi vgrizla (...) i onda su još oko kuće poškropili da zmija ne bi u kuću ulazila. (Šipki, kaz. Sambolek 2011.)

348 Na poziv nadležnoga Konzervatorskog odjela u Krapini, skulptura je 2014. stručno dokumentirana i uvedena u Registar zaštićenih spomenika kulture RH. Alen Novoselec i Zvjezdana Jembrih izveli su radove konzervacije na izvornoj skulpturi u Zagrebu (2015. – 2018.). Konzervirana skulptura bit će smještena u Muzej grada Pregrade. Izrada kopije s rekonstruiranim dijelovima, koja će se postaviti na izvorni lokalitet, izvodi se na Odsjeku za konzerviranje i restauriranje umjetnina Akademije likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom Alena Novoselca.

349 Usp. s definicijom pojma *rodljivi zmaj* (Marjanić 1997/1998: 86).

A dvanaest *nekrštenih dana* od Božića do Sveta tri kralja doba je zabrane rada,³⁵⁰ gatanja, zaštite od zlosila (Gavazzi 1991: 216, 221) i posta uoči Sveta tri kralja do izlaska Večernjače radi osiguravanja rasta lanca oko troglavo-krilate *aždaje* (Vrkić 1995b: 460). Večernjača je planet Venera, kajkavska zvezda *Denica* u znaku pretkršćanskih bogorodica i kršćanske Bogorodice. Pa su Ličanke za mlađaka bajale “Zvizda Danica, Misecu sestrica!” kad navodno Bogorodica na Mjesecu davi zmiju³⁵¹ (Grčević 2000: 534). Suprotno ličkome vjerovanju da je zmijski ugriz najopasniji između Velike i Male Gospe (Grčević 2000: 498), u Dalmaciji se vjerovalo da je ljekovit ili srećnosan baš oko spomendana Četrdeset mučenika ili Blagovijesti (Šegedin 1964: 249; Braica 1999: 14). Starozavjetne predaje o Levijatanu i Evinoj zmiji (Storm 2002: 40, 41, 47) i lička predaja o podzemnoj *kaci novca* koju čuva vrag nastao iz *velike zmije* (Hirc 1896: 20) te dalmatinska predodžba o nevjesti kao “zamotanom đavlju” (Ujević 1995: 17) izjednačavaju zmiju i ženu s đavlom, s kojim se u zagorskoj predaji uspješno nadmeće Djevica Marija:

A tam di je taj Cukovec, taj klanac, tam su rekli da je vrag delal stenu, da je štel pregraditi onu stijenu, da je štel zazidati branu, a Majka Božja da je radila crkvu i borili su se za taj kraj (...) Onda je bilo kao tko će prije napraviti svoj posao; i ako bude crkva prva gotova, onda bude vrag njoj ustupio branu (...) Međutim je zvono zazvonilo kad je on htio zadnji kamen metnuti, ona je bila prva i negdje je otisak u stijeni kak je kamen trebao doći. I kak je on bio revoltiran kad je čuo zvono, ispustio je taj kamen i pao mu je na jaja, i onda je dal petama vjetra. I tak nije potopljeno Zagorje. (Šipki, kaz. Sambolek 2020.)

Te su predaje i predodžbe dijelom oživotvorene skulpturom Majke Božje s podnožnom zmijom na glavnom oltaru i skulpturom *mjedene zmije* na propovjedaonici u baroknoj Župnoj crkvi Marije Snježne u Belcu, zatim oltarnim slikama sv. Margarete s glavom vraga u ruci, oltarnom slikom zmajoubojice sv. Jurja u kapeli sv. Margiete (Margarete) u Peršavesi i pučkom oltarnom skulpturom istoga sadržaja u baroknoj kapeli sv. Jurja u Svetojurskim Vrhima, oltarnom gotičkom skulpturom Majke Božje u kapeli sv. Martina u Martinščini i četirima pučkim zavjetnim slikama u spomen na zagovore protiv nečistih sila (zmije, zmaja, vraga i đavla) u cinktoru svetišta Majke Božje Gorske u Loboru.

350 Predanje je zabranjeno i na pogansku *Vrteču sredu* (tjedan dana prije Pepelnice) jer navodno vabi zmije u kuću (Blažeka 1941: 70).

351 U Srbiji se vjerovalo u najluču *zmiju Danicu* (Nedeljković 1990: 28) i najjaču *zmiju ožujak* (Đorđević 1958: 106).

Oslik zavjeta protiv zmije (autor: Željko Drakulić), Cinktor svetišta Majke Božje Gorske, Lobor, 20. st. (foto: Lidija Bajuk 2014.)

ZAKLJUČAK

Usmeno-književni i ikonografski kulturni tragovi zmijolikih božanstava od Samboliča do Jakupića i od pregradskih Vrha Vinagorskih do Vrha Svetojurskih postupno su preoblikovana i reinterpretirana prožimanja predantičkih, antičkih, praslavenskih i kršćanskih tradicija s iskustvenim spoznajama o stvarnome zmijskom svijetu. Kada njihove sakralne prikaze ne potpisuju majstorska imena srednjoeuropskoga baroka (npr. obitelj Straub i Josef Schokotnig i Ivan Ranger u Župnoj crkvi sv. Marije Snježne u Belcu), često ih obilježava rustikalnost rukopisa anonimnih drvorezbara i polikromatora, nadahnutih predodžbama svetica, svetaca i nadnaravnih bića iz lokalnih predaja. One malobrojne o *beloj kači, ga(j)du i kaćecu/modrosu* te o gušteru *sljepiću* zabilježene u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*,³⁵² suodnose se s predajama o *guši* ili *tičarici*, o *modrinu* i

³⁵² Podaci o zmijskim nadnaravnim predodžbama (podjela i nazivlje, čudesna vizualna i akustička obilježja, meteorološka svojstva, muška i ženska simbolika, demonska priroda, magijski postupci u običajno-obrednim životnim i godišnjim praksama, zmijski otrov itd.) na hrvatskim područjima preuzeti su iz radova Dragutina Hirca, Frana Ivaniševića, Ivana Ujevića, Mate Zorića, Ivana Zovka i Stjepana Žiže, objavljenih u ZNŽO (sv. 1, sv. 26/1) i uvršteni u nezaobilazne kulturnozoološke knjige: *Priroda u verovanju i predanju našega naroda* (Beograd, 1958.) srpskog etnologa i folklorista Tihomira R. Đorđevića i *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji* (Beograd, 2005.) ruskog filologa Aleksandra Gure.

o sljepiću koje smo prikupile na terenskim istraživanjima u Kostelu, Martinščini i Brdu Jesenskom. Njihova usporedba upućuje na nadogradnju darovitijih kazivača, ali i na postupnu razgradnju tih prožimanja, primjerice u predajama o *zmijskom jeziku* i u sljedećim kazivanjima:

Zmija je grijeh, jer je zmija prevarila Evu, tak piše v stare Biblike, v Staromu zavjetu. Kača je neprijatelj. Ake ti zdigne glavi i jezik kaže, muoraš ju h oči pogledati i biti mirna. Meni kača nebi živa prešla, ja ju mam vbijem! (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.)

Kad sam bila na farofu (...) I onda, župnik je nekam prešel, v Zlatar je saki dan išel, a ja sam išla v palnicu (...) I ja vidim, u štoku je bila ljuknja ovulika! Ja velim župniku: "Tu vam je nutre kača!" On veli: "Otkud bi došla?! Puni sme kač!" I ja idem dole po vine, škornje sam imela, došla sam z vrta (...) i ja vidim nju na 'ni štienga. Ja nje skočila na glavu i koj ja ve sam toukla tak doge dok sem ju glavu zbilja, jer drugač mi bu vušla. I onda sem ju obratila glavu i onda sem ju odnesla gore na bote, išla sam gore nav' hodnik po botu i onda sem ju dotoukla, i ja nju prestrem ovak. Jooj! Furt su te velike (...) a župnik je bil jake strahu, a ja sem ju resprestrla da ga nek splaši (...) I ta je kača paftala (...) dok se nije posušila gori. Ja sam ju nie štela hititi, mene nie strah. A znate de imaju leglo? Iz one šume, ove Papove. A tam su v one lipe velike, zadi za cirkvu i doli vu 'nem kostanju. Belouške su tuo. I one su bile dole vu njovim, vu dvorišču nutre na farofu, vu tem kostanju, jer je bil šuplji (...) ja velim: "Dejte, tu su radniki na cierkvi, dejte te kostenj vrušite, pak tu se ležeu kačel!" Došli su, z Belovara su bili: "Nej ide ov, nej ide on!" A župnik veli: "A, tu vam je strina, niš nejte biti strahul!" Je! A znate kulike jajec bile? Nutri, ja z motikom to zgriebla, saki dan sam išla glet! (...) Prije Jurjovoga tu pri nas velju da ne sme se, da prije Jurjovoga se ne sme zmija, a posle Jurjeva da se već slobodno. Ma ja ju, kad ju ja vidim, ja ne pitam da je Jurjovo, da nie. Ona je moja! Nesu otrovnice, al' ji je grde videti (...) Je, kulke sam ih ja potoukla! (...) (Belec, kaz. Šarkanj 2020.)

A na zajedničko ishodište terenskih podataka kojih nema u arhivskome gradivu, upućuju usporedbe s podudarnim ili sličnim podacima zabilježenima na drugim kajkavskim i hrvatskim područjima uopće. Takva je predaja o krilato-zubatoj *velkoj kači* usporediva s predajama o zmijskim i zmajskim *orijašima* rasprostranjenima na širem hrvatskom području. Iako je zaboravljen vjerovanje o opasnim zmijama na Sve svete, u sjećanju još živi vjerovanje o neopasnim zmijama nakon Jurjeva.

Nažalost, pred desakralizacijom, urbanizacijom i depopulacijom ustuknule su osobite predodžbe visinskih zlatarskih i pregradskih naselja, koja su donedavno starim putevima komunicirala i s nasuprotnom planinskom stranom. Ako uznapreduju nekrotične kaverne u smaragdnim plućima južnih obronaka Ivančice "od Sambuliča do Jakupića" koje smo

uočile tijekom uspona 2020. na kotu Židovina zlatarskoga dijela Ivančice i na obroncima Kostelske gore,³⁵³ “ni kače se više ne buju imale kam skriti”.

Prije je bile pune više kač. Zdaj su ih ljudi restirali. I otrovi su ih (...) (Brdo Jesensko, kaz. Ferčec 2011.)

Zakinut za apotropejski gorostasni *ouroboros*, gorski mitski krajolik Hrvatskoga zagorja, premrežen živopisnim zaselcima sa srednjovjekovnim utvrdama, vrijednim sakralnim objektima i ustrajnom lokalnom usmenošću – bit će još ugroženiji.

Literatura:

- Bajza, Željko. 1996. *Priče ispod Medvednice i Ivančice*. Zagreb: Multiart.
- Balarin, Nike. 1901. “Gatanje na Grudi”. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 6/2: 312–320.
- Belaj, Vitomir. 1993. “Jedna druga Marija. Elementi sinkretizma u pučkim vjerovanjima o Mariji, majci Isusovoj”. *Bogoslovska smotra* 63/1–2: 150–167.
- Belaj, Vitomir. 2007. *Hod kroz godinu* (2. izm. i dop. izd.). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Belaj, Vitomir i Juraj Belaj. 2014. *Sveti trokuti – Topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Ibis grafika, Institut za arheologiju i Matica hrvatska.
- Biondić, Marijana. (ur.). 2012. *Rivijera Crikvenica Info*. Crikvenica: Turistička zajednica Grada Crikvenice.
- Blažeka, Marija Ilona. 1941. “Godišnji običaji u Prelugu”. *Etnografska istraživanja i grada III*: 70–71.
- Bošković-Stulli, Maja. 1988. “Pripovjetke i predaje iz Dubrovačkog primorja”. U *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka II*. Niko Ogresta, ur. Dubrovnik: Primorac i Znanstveno kulturno-prosvjetno društvo Dubrovnik, 323–369.
- Braica, Silvio. 1999. “Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije”. *Ethnologica dalmatica* 8: 5–119.
- Budanović, Božidar. 2015. *Zapis o Turaju*. Turanj: Kulturno-umjetnička udruga “Maslina”.
- Chevalier, Jean i Alain Gheerbrandt. 1994. *Rječnik simbola. Mitovi, snovi, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Zagreb: Nakladni zavod Matrice hrvatske i Mladost.
- Cvetnić, Sanja. 2007. *Ikonografija nakon Tridentskoga sabora i hrvatska likovna baština*. Zagreb: FF-press.

353 Na njezinu je devastaciju šumskoga pokrova šesnaest godina ranije javno upozorio kostelski župnik Branko Bukvić, v. Šarčević, Ružica. 13. 1. 2004. “Čiju je šumu posjekla krapinska Šumarija?”. *Večernji list*. Novija je potvrda njegovu apelu, objavljenom 2004. u *Večernjem listu*, intervju s umirovljenom inžinjerkom strojarstva Vesnom Grgiću, objavljen 1. travnja 2021. na e-portalu *Telegram.hr*, koja je kao predsjednica Udruge VIDRA (veterana i društvene akcije) tvrtku Hrvatske šume optužila na temelju dokumentirane kaznene prijave *Report on Deforestation in Croatia* (na više od tisuću stranica), iz Zelenog odreda Udruge najprije je bezuspješno poslavši u DORH, a prošle godine i Europskoj komisiji u Bruxelles (Modrić, Sanja. 1. 4. 2021. “Šefica Zelenog odreda: ‘Kako smo prikupili svu dokumentaciju i u Bruxellesu prijavili Hrvatske šume zbog jezive devastacije’”. *telegram.hr*. <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/sefica-zelenog-odreda-kako-smo-prikupili-svu-dokumentaciju-i-u-bruxellesu-prijavili-hrvatske-sume-zbog-jezive-devastacije/>

- Čajkanović, Veselin i Pavle Sofrić Niševljanin. 2011. *Sunce, Mesec, lipa, bosiljak... u narodnim verovanjima i predanjima*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Čulinović-Konstantinović, Vesna. 1989. *Aždajkinja iz Manite drage*. Split: Logos.
- Delić, Lidija. 2012. "Zmija, a srpska. Zmija u prostornom kodu". U *Guje i jakrepi (književnost, kultura)*. Mirjana Detelić i Lidija Delić, ur. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 57–80.
- Dronjić, Matija. 2009. "Usmene predaje Velebitskog podgorja". U *Senjski zbornik* 36. Miroslav Glavičić, ur. Senj: Gradski muzej Senj i Senjsko muzejsko društvo, 245–273.
- Durman, Aleksandar. 2000. *Vučedolski Orion i najstariji europski kalendar*. Zagreb: Arheološki muzej, Vinkovci; Gradski muzej, Vukovar: Gradski muzej.
- Đorđević, Tihomir R. 1958. *Priroda u verovanju i predanju našega naroda, II. knjiga*. Beograd: Naučno delo.
- Eliade, Mircea. 1985. *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*. Novi Sad: Matica srpska.
- Filipec, Krešimir. 2008. *Arheološko-povijesni vodič po svetištu Majke Božje Gorske u Lotoru*. Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Lotor: Župni ured Sv. Ane i Općina Lotor.
- Franković, Đuro. 2013. "Drava, kao crta razgraničenja dvaju prostora – ovozemaljskog i onozemaljskog – mitska događanja oko rijeke u predajama podravskih Hrvata u Mađarskoj". *Podravina* 12/24: 112–119.
- Fučić, Branko. 1990. "Bezgrešno začeće", "Bogorodica". U *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Andelko Badurina, ur. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 145, 167.
- Gavazzi, Milovan. 1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. Zagreb: Hrvatski sabor kulture.
- Graves, Robert. 1968. "Set." "Nagas." *New Larousse Encyclopedia of Mythology*. London: Hamlyn Publishing.
- Grbić, Jadranka. 1998. "O nadnavnome – kozmografske predodžbe". U *Etnografija*. Miro A. Mihovilović, ur. Zagreb: Matica hrvatska, 305–319.
- Grbić, Jadranka. 2001. "Vjerovanja i rituali". U *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur. Zagreb: Barbat, Klovićevi dvori i Institut za etnologiju i folkloristiku, 459–496.
- Grčević, Jure. 2000. *Kompolje, život i narodni običaji*. Otočac: Katedra Čakavskog sabora pokrajine Gacke.
- Gržetić Gašpićev, Nikola. 1900. *O vjeri starih Slovijena prema pravjeri Arijaca i Prasemita (mythologia comparativa Slavorum) na temelju starih hronista, narodnih običaja, starih pjesama, mještanga, ličnoga i obiteljskoga nazivlja*. Priobčio Nikola vitez Gržetić Gašpićev. 1. dio. Volume 1. Tiskano piščevom nakladom u Hrvatskoj dion. tiskari. Dobrinj: v. n.
- Gura, Aleksandar. 2005. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Brimo.
- Gusić, Marijana. 1967. "Etnička grupa Bezjaci". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 43: 102–106.
- Hirc, Dragutin. 1896. "Što priča naš narod o životinjama". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1: 9–26.
- Hirtz, Miroslav. 1930. "Zmije kućarice". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 27/2: 243–254.
- Ivanović, Frano. 1903. 1905. "Poljica. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 8/2: 183–336; 10/2: 181–307.
- Ivanković, Milorad. 2019. "New Insights on Slavic god Volosъ / Velesъ from a Vedic Perspective". *Studia mythologica Slavica* 22: 55–81.
- Jardas, Ivo. 1994. [1957.]. *Kastavština – građa o narodnom životu i običajima u kastavskom govoru*. Rijeka: Kulturno-prosvjetno društvo "Ivan Matetić Ronjgov".
- Jembrih, Zvjezdana i Lidija Bajuk. 2011. "U potrazi za izgubljenim". *Hrvatsko zagorje* 17/1–4: 150–164.
- Ježić, Mislav. 1987. *Rgvedski himni. Izvori indijske kulture i indoeuropsko nasleđe*. Zagreb: Globus.
- Ježić, Mislav. 2011. "Kršna diže goru Govardhanu: pobjeđuje li to Veles Peruna u indijskoj predaji". *U Perunovo kopanje*. Andrej Pleterski i Tomo Vinščak, ur. Ljubljana: Inštitut za arheologiju Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Založba ZRC, 99–107.

- Jurić-Arambašić, Ante. 2000. "Kijevo. Narodni život i tradicijska kultur". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 54: 3–491.
- Kale, Jadran. 2007. "Nebeski živinokruzi / Heavenly Creatures (Animal Starlore)". U *Kulturni bestiјarij*. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija Kiš, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Hrvatska sveučilišna naklada, 169–183.
- Karanović, Zojica i Jasmina Jokić. 2012. "Ubistvo zmije i svadbena obrednost u lirskim narodnim pesmama". U *Guje i jakrepi (književnost, kultura)*. Mirjana Detelić i Lidija Delić, ur. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 199–213.
- Katičić, Radoslav. 1998. *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Katičić, Radoslav. 2008. *Božanski boj*. Zagreb: Ibis grafika i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Mošćenička Draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga.
- Kolman-Rukavina, Maja i Oleg Mandić. 1961. *Svijet i život u legendama*. Zagreb: Znanje.
- Kotarski, Josip. 1916. "Lobor. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 21/1: 46–80.
- Kovačec, August. (ur.). 2000. "Hirc, Dragutin". "Hirtz (Hirc), Miroslav". *Hrvatska enciklopedija 4 (Fr-Ht)*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Kovačec, August. (ur.). 2004. "Maat". *Hrvatska enciklopedija 6 (kn-Mak)*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Kovačević, Dražen. 2005. *Moslavačke legende i predaje*. Kutina: Spiritus movens.
- Kuhač, Franjo Ksaver. 1941. *Južno-slovjenske narodne popijevke, knj. V*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Kulišić, Špilo. 1979. *Stara slovenska religija u svjetlu novijih istraživanja, posebno balkanoloških*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Lovretić, Josip. 1897. "Otok. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 2: 91–459.
- Mackenzie, Donald Alexander. 2013. *Mitovi pretkolumbovske Amerike*. Zagreb: Cid-Nova.
- Maletić, Ana. 2002. *Povijest plesa starih civilizacija 1*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Marjanić, Suzana. 1997.–1998. "Tragom (i razlikom) Nodilove eufemizacije (zmije i) zmaj". *Otium* 5–6: 82–94.
- Marjanić, Suzana. 2012. "Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primjeru međimurskih predaja o grabancijašu i pozoru". U *Guje i jakrepi (književnost, kultura)*. Mirjana Detelić i Lidija Delić, ur. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 57–80.
- Maretić, Tomo. (ur.). 1924.–1927. "pèrēc". *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio IX. (Onde – Plančić)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Matasović, Ranko. 2000. *Kultura i književnost Hetita*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Nedeljković, Mile. 1990. *Godišnji običaji u Srbu*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Nodilo, Natko. 1981. *Stara vjera Srba i Hrvata*. Split: Logos.
- Novak, Marija. 2007. *Tragovi hrvatske mitologije*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Novaković, Stojan. 1877. *Srpske narodne zagonetke: sa slikom Ćupićevo na osobitom listu*. Beograd: Knjižarnica V. Valožića, Pančevо. Knjižarnica braće Jovanovića.
- Pešikan-Ljuštanović, Ljiljana. 2012. "Aždaja/ala kao ženska hipostaza zmaja". U *Guje i jakrepi (književnost, kultura)*. Mirjana Detelić i Lidija Delić, ur. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 43–56.
- Putanec, Valentin. 1962. "Starohrvatski glagoljski uklin protiv zmaja u rukopisu 14. stoljeća". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 40: 409–412.
- Radenković, Ljubinko. 2012. "Kućna zmija u verovanju i predanju slovenskih naroda". U *Guje i jakrepi (književnost, kultura)*. Mirjana Detelić i Lidija Delić, ur. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, 167–184.
- Rožić, Vatroslav. 1907.–1908. "Prigorje. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 12/1: 49–134; 13/1: 16–112.
- Rubić, Stojan i Andeo Nuić. 1899. "Duvno (Županjac)". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 4/2: 244–291.

- Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke: žanr, kontekst, izvedba, nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Samardžija, Snežana. 2012. "Ko se krije ispod zmijskog svlaka? Metamorfoze u žanrovskom sistemu". U *Guje i jakrepi (književnost, kultura)*. Mirjana Detelić i Lidija Delić, ur. Beograd: Balkanološki institut Srpske akademije nauka i umjetnosti, 13–41.
- Sremac, Stjepan. 1994. "Plesni folklor Cernika s posebnim osvrtom na kolo Karakača". U *Sedam stoljeća Černika*. Tomislav Đurić, ur. Černik; Zagreb: Hrvatsko društvo folklorista; Koprivnica: Nakladna kuća "Dr. Feletar", 132–133.
- Stipićić Delmata, Ljubo. 2012. *Anima Delmatica*. Zagreb: Profil Int.
- Stojanović, Mijat. 1881. *Slike iz života hrvatskoga naroda po Slavoniji i Sriemu*. Zagreb: vlastita naklada.
- Stojković, Marijan. 1962. "Narodne pripovijetke Bunjevaca". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 40: 451–459.
- Storm, Rachel. 2002. "Mitovi Egipta i zapadne Azije". *Enciklopedija mitologija Istoka*. Zagreb: Leo Commerce, 8–89.
- Šarčević, Ružica. 2004. "Čiju je šumu posjekla krapinska Šumarija?". *Večernji list*. 13. 01. 2004.
- Segedin, Petar. 1964. *Božja djeca*. Rijeka: Otokar Keršovani.
- Širola, Božidar. 2002. [1938.]. *Novalja, narodni život i običaji*. Novalja: Matica hrvatska Novalja.
- Škoda, Klara i Marijana Držić. 1941. "Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Segetu". *Etnografska istraživanja i grada* 3: 74–80.
- Škrbić, Nevenka. 2000/2001. "Život mladih, pripreme za brak i sklapanje braka u selima u okolici Novske". *Studio ethnologica Croatica* 12/13: 145–213.
- Šmitek, Zmago. (ur.). 2006. *Slovenske ljudske pripovedi: miti in legende*. Ljubljana: DZS i Goriški muzej.
- Trošelj, Mirjana. 2011. "Mitske predaje i legende Južnovelebitskog podgorja". *Zadarska smotra* 60/2–3: 76–110.
- Ujević, Ivan. 1995. *Etnografski zapisi iz Imotske krajine*. Imotski: Matica hrvatska Imotski.
- Valjavec, Matija Kračmanov. 1890. *Narodne pripovijesti u Varaždinu i okolici*. Zagreb: Knjižara Diocioničke tiskare.
- Vinja, Vojmir. 2003. *Jadranske etimologije, knjiga II (I-Pa)*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga.
- Vrkić, Jozo. 1995a. *Hrvatske bajke*. Zagreb: Glagol.
- Vrkić, Jozo. 1995b. *Hrvatske predaje*. Zagreb: Glagol.
- Vukičević-Samaržija, Diana. 1995. "Tragovi srednjovjekovne proštenjarske tradicije u Hrvatskom zagorju". U *Proštenjarske crkve Hrvatskog zagorja (katalog uz izložbu)*. Josip Stošić, ur. Gornja Stubica: Muzeji Hrvatskog zagorja i Muzej seljačkih buna, 10–14.
- West, Martin L. 2007. *Indo-European Poetry and Myth*. Oxford: Oxford University Press.
- Zovko, Ivan. 1901. "Vjerovanja iz Herceg-Bosne". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 6/1: 120–122.
- Zuković, Ljubomir. (prir.). 1982. *Narodna proza (priče, poslovice, pitalice i zagonetke)*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Zvonar, Ivan. 1980. "Klasifikacija međimurskih lirske narodnih pjesama". U *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja I*. Nada Cesar, ur. Čakovec: TIZ "Zrinski", 205–241.
- Zvonar, Ivan. 1987. "Kajkavske usmene narodne pripovijetke". U *Usmena narodna književnost na tlu Međimurja II*. Stanko Barić, ur. Čakovec: TIZ "Zrinski", 229–260.
- Žganec, Vinko. 1950. *Hrvatske narodne pjesme kajkavske*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Žić, Ivan. 1900. "Vrbnik na otoku Krku. Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 5/1: 64–65.

Kazivači:

- Auguštan, Franjo iz Martinščine, rođ. 1950. u Martinščini (2020.)
 Cajhen, Štefica iz Pregrade, rođ. Klen 1943. u Gotalovcu (2020.)

Farkaš, Terezija iz Malog Mihaljevca (1932. – 2021.), rođ. Klobučarić u Malom Mihaljevcu (2004.)
Ferčec, Danica iz Brda Jesenskog, rođ. 1965. u Brdu Jesenskom (2011.)
Havović, Verica iz Belca, rođ. 1960. u Belcu (2020.)
Hižak, Milka rođ. 1958. i Marica Habun rođ. 1947., obje iz Gornje Glogovnice (2021.)
Hudi, Mirjana iz Zlatara, rođ. 1965. u Zlataru (2020.)
Jembrih, Silvestar iz Gregurovca (1933. – 2012.), rođ. u Gregurovcu (2011.)
Jembrih, Slavica iz Gregurovca (1920. – 2006.), rođ. u Gregurevcu (2006.)
Jembrih, Štefica iz Zlatara (1932. – 2020.), rođ. Stubičan u Zlataru (2011.)
Lermann Skomina, Ljiljana iz Zagreba (2012.)
Lišnić, Ana iz Vrpolja (Trilj), rođ. 1947. u Čačvini (2013.)
Moharić, Ana iz Dragoslavec Sela, rođ. 1933. u Okruglom Vrhu (2011.)
Rajner, Slavica iz Pregrade, rođ. Sever 1935. u Gornjoj Šemnici (2020.)
Samobolek, Zorica iz Zlatara (1927. – 2018), rođ. Cesar u Šipkima kraj Zlatara (2011.)
Sviben, Vinka, rođ. Kovačko 1963. u Zlataru (2020.)
Sykora, Ljubomyr iz Stryja, rođ. 1945. u Gaji Nyšni kod Drogobyča (2011.)
Šarkanj, Štefanija iz Belca, rođ. Frtalj 1942. u Belcu (2020.)
Šipuš, Andrea iz Komareva, rođ. 1971. u Sisku (2012.)
Špoljar, Branko iz Sopota kraj Pregrade, rođ. 1947. u Pregradi (2014.)
Šurbek, Mirjana iz Pregrade, rođ. Berle 1953. u Kostelu (2020.)
Varga, Magdica iz Vargovog Brega (1927. – 2016.), rođ. Varga u Vargovom Bregu (2011.)

Summary

Kajkača from Croatian Kajkavian areas of Zlatar and Pregrada

The paper presents the oral-literary, onomastic and iconographic perceptions about snakes collected so far during the authors' field research in the Croatian area of Zlatar and Pregrada. They are conceptually and substantially comparable to the data from nearby areas found in records from various issues of the ethnographic almanac *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavenih* (*Journal of the National Life and Customs of the Southern Slavs*), as well as to the selected field data and excerpts of data from other Croatian and South Slavic regions. By comparing these data the relevant mythological and animalistic interpretations of these conceptions and the authors' contributions are confirmed. Traces of cults of snake like deities represent gradually reshaped and reinterpreted interpenetrations of pre Christian traditions about mothers of gods and Christian traditions about the Madonna with empirical knowledge of the real snake world. They testify to the additions that more gifted storytellers made to these conceptions, but also to their deconstruction. And the common origin of field data not available in the archival material becomes clear through comparisons with congruent or similar data recorded in other Kajkavian and Croatian areas. Their sacral representations are often characterized by the rusticity of anonymous woodcarvers and polychromatists, who were inspired by the conceptions of saints and supernatural beings from local oral traditions.

Keywords: Kajkavian folk narratives (area of Zlatar and Pregrada), supernatural snake, mythical white woman, mothers of gods